

โครงการวิจัยที่ 2:
การขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และชุมชน

**Enlargement Lesson- Learn on Sufficient Economy through
Community Facilitator**

รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ นาวานุเคราะห์ และคณะ
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

การขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และชุมชน Enlargement Lesson- Learn on Sufficiency Economy through Community Facilitator

โดย

ประเสริฐ วงศ์ภูธร ไชยณรงค์ นาวานุเคราะห์ ดวงกมล สุวรรณฤทธิ
หน่วยมะเร็่ง คณะแพทยศาสตร์ ภาควิชาสัตวศาสตร์ และภาควิชาส่งเสริมการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเหมาะสมในแต่ละพื้นที่และชุมชน โดยการสร้างวิทยากรกระบวนการชุมชน ที่ได้จากตัวแทนกลุ่มกิจกรรมเกษตรทฤษฎีใหม่ของกลุ่มเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จำนวน 15 กลุ่ม วางแผน ทดสอบขยายผล และติดตามผลการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักวิชาการ นักวิจัย และเกษตรกรในพื้นที่ ผลดำเนินงานมีดังนี้

การสร้างวิทยากรกระบวนการ จากการถอดบทเรียนกลุ่มกิจกรรมในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ที่นำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ทั้งในระดับกลุ่มกิจกรรมและระดับครัวเรือน สามารถคัดเลือกตัวแทนกลุ่ม จำนวน 15 กลุ่ม ๆ ละ 1-3 คน รวม 35 คน เข้ารับการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ จำนวน 2 ครั้ง ๆ ละ 2-3 วัน ให้ความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงและอบรมวิธีการเป็นวิทยากรกระบวนการ สามารถใช้ตัวแทนกลุ่มหรือผู้นำกลุ่มเป็นวิทยากรกระบวนการ ทำหน้าที่ขยายแนวคิดและวิธีปฏิบัติในสิ่งที่มีความรู้/ประสบการณ์ของกลุ่มและครัวเรือน ขยายไปสู่พื้นที่และชุมชนเรียกว่า “วิทยากรกระบวนการชุมชน”

วิทยากรกระบวนการชุมชน 15 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีแผนการขยายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมที่แต่ละกลุ่มดำเนินการอยู่ให้เผยแพร่ไปสู่บุคคลอื่น หรือสมาชิกในพื้นที่และชุมชนข้างเคียงตามสภาพความพร้อมด้านสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน พบว่าวิทยากรกระบวนการ 15 กลุ่ม มีแผนการขยายผลการใช้เศรษฐกิจพอเพียงสู่พื้นที่และชุมชนใกล้เคียง จำนวน 13 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 86.67 ไม่พบแผนขยายผล 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้เลี้ยงโคพื้นเมือง และกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์พืช

การติดตามประเมินผล การดำเนินงานของวิทยากรกระบวนการชุมชนในพื้นที่และชุมชนแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัย นักวิชาการ ผู้นำ และสมาชิก กลุ่มกิจกรรมที่สามารถขยายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ได้สำเร็จตามแผนมีจำนวน 8 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 61.54 ของแผนกิจกรรม ได้แก่ กลุ่มอีสานบน จำนวน 2 กิจกรรม คือ ศูนย์น้ำเพียงดิน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน

เกษตรกรทำสวนบ้านน้ำพุ กลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์ จำนวน 2 กิจกรรม คือ ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี กลุ่มการแปรรูปเนื้อสัตว์ และกลุ่มสนุก จำนวน 4 กิจกรรม คือ ศูนย์คุ้มโสม ศูนย์ภูมิพลัง ศูนย์การเรียนรู้ระบบเกษตรผสมผสานและศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มการเลี้ยงกระบือในระบบการเกษตรแบบยั่งยืน

Abstract

Community facilitators production have been created to support the enlargement lesson-learn of Sufficient Economy concept. Representatives of the fifteen farmer groups located in the upper Northeast were selected for potential community facilitators and were trained. After training, the facilitators back to their group and started to enlarge the concept. The facilitators were monitored and tested among the researchers, and farmers in each area. The results are as follows.

Training facilitators from Lesson-learn of groups those used SEP concept in their activity group and household. There were 35 facilitators from 15 groups (1-3 person/groups), 2 training periods (2-3 day/period) and being trained to be the community facilitator. Trained facilitators were trained for the concept of SEP to enlarge these knowledge and experience to near by area and community.

The facilitator (15 groups) in each group had a plan to enlarge their own SEP concept to other group or nearby community member according to different social and economic condition. The result showed that all 15 groups of facilitators had plan to enlarge SEP concept to nearby area and community 13 groups (86.67%). However, facilitators of native cattle production and seed producer groups had no plan to enlarge their SEP concept.

Monitoring and evaluation of facilitators in area and near by community by researcher, area leader and members, showed that 8 groups (61.54%) could enlarge to nearby community. There were 2 activities form North E-Sarn group (Nam Peang Din, Integrated farm Learning center Ban Bam Poo), 2 activities from Local Wisdom E-Sarn Kearn Tin University and Najarn meat processing groups), 4 activities from Sanuk (Toom Home Natural Agriculture Center, Poopalung Agricultural Integration Learning Center, Integrated Agriculture and SEP learning center and Buffalo raising in sustainable agriculture system center.

1. บทนำ

“ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ได้รับการยอมรับในสากลและระดับประเทศว่าเป็นแนวทางการดำเนินงาน และการดำรงชีวิตที่เป็นทางสายกลาง มีความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน ภายใต้ง่อนไขความรู้ และคุณธรรม เพื่อนำไปสู่ชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน ทำให้ทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนดำเนินการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นแนวทางในการบริหารและปฏิบัติงานต่าง ๆ ในขณะเดียวกันการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีความรู้ และความเข้าใจที่ถูกต้องในการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ทั้งในรูปแบบของการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ และการจัดทำกิจกรรมอันจะนำไปสู่การน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ของประชาชนให้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะภาคเกษตรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ และมีฐานแนวคิดของระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นฐานอยู่แล้ว นั้น เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการน้อมนำหลักปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินงานที่ยังปฏิบัติได้เพียงร้อยละ 65 ของเกษตรกรตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา (เทอดศักดิ์, 2551) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

การขยายแนวคิดและวิธีปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในภาคเกษตรจำเป็นต้องอาศัยระยะเวลา และการสนับสนุนในหลายรูปแบบ การขับเคลื่อนโดยอาศัยวิทยากรกระบวนการเป็นวิธีการหนึ่งที่น่าจะมีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์ต่อเกษตรกรในพื้นที่และชุมชน เนื่องจากการถ่ายทอดจากเกษตรกรสู่เกษตรกร (farmer to farmer) สามารถใช้ได้ผลในการถ่ายทอดเทคโนโลยีในระบบการทำฟาร์มของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนที่เป็นเกษตรรายย่อย (Simarak and Khammeng, 1988) ที่เป็นการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และดูงานของเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ หรือมีประสบการณ์ตรง ได้พบปะพูดคุยกันจะมีประสิทธิภาพสูงกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือองค์กรภาคเอกชนที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริม

จากการดำเนินการของโครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาสังคมของภาครัฐและเอกชน ตลอดจนกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ก่อให้เกิดศูนย์การเรียนรู้และพัฒนาขึ้นในแทบทุกพื้นที่ ผลการถอดบทเรียนของกลุ่มกิจกรรมที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ที่เป็นเรื่องการพึ่งพาตนเองและการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นผนวกกับการใช้ความรู้ทางการบริหารจัดการ และความรักสามัคคีในชุมชน สามารถร่วมกันสร้างสรรค์ผลงานที่เป็นตัวอย่างควรค่าแก่การขยายผล ไปสู่ครอบครัวและชุมชนอื่นใกล้เคียง ได้ไม่มากนักน้อย วิทยากรกระบวนการชุมชนเหล่านี้จะเป็นผู้มีความสำคัญในการขับเคลื่อนการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ผ่านกิจกรรมกลุ่มให้เพิ่มจำนวนสมาชิกและขยายพื้นที่ในลักษณะเครือข่าย

กลุ่มกิจกรรมให้กว้างขวางขึ้นได้ แม้ว่าบางกลุ่มจะเป็นเพียงศูนย์การเรียนรู้ที่ยังไม่มีผลผลิตที่เป็นสินค้าหรือเงินตราที่ใช้เป็นตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจของสังคมก็ตาม

1.1 วัตถุประสงค์

เพื่อขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเหมาะสมกับสภาพการผลิตในแต่ละพื้นที่และชุมชน โดยกลยุทธ์ในการสร้างคุณอำนวยหรือวิทยากรกระบวนการในการขยายผลบทเรียนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2 ขอบเขตของการวิจัย

การดำเนินการอบรมวิทยากรกระบวนการ และขยายผลการเรียนรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ อุดรธานี หนองบัวลำภู เลย สกลนคร นครพนมและ มุกดาหาร ในการอบรมวิทยากรกระบวนการ ถ่ายทอด เผยแพร่ และสรุปบทเรียนในการดำเนินการ (กลุ่มตัวอย่างอย่างน้อย 30 คน มาจากฐานการวิจัยเดิม ตลอดจนมีการประสานงานและประชุมร่วมกันเพื่อถามความสมัครใจและสร้างวิสัยทัศน์ พันธกิจและภารกิจร่วมกัน) โดยเน้นเนื้อหาการสร้างวิทยากรชุมชนในการถ่ายทอดความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามบริบทการผลิตและชุมชนที่แตกต่างกัน

1.3 ระยะเวลาดำเนินงานวิจัย

ทำการวิจัยระหว่างเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2552 ถึงเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2553 ระยะเวลาทำการวิจัย 1 ปี 3 เดือน

2. การทบทวนวรรณกรรม

วิทยากรกระบวนการ มาจากคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Facilitator” ซึ่งหมายความว่า ผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวก หรือในความหมายอื่นที่ใกล้เคียงกันอาจหมายถึงคนกลางที่ช่วยจัดและดำเนินงานการพบปะ ประชุม อบรมให้เกิดการคิดที่เป็นระบบ มีอิสระทางความคิดและสามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันอย่างลึกซึ้ง ด้วยการใช้เทคนิคกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (กิติชัย และชาญชัย, 2548) จะเห็นได้ว่าวิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ซึ่งบางทีก็เรียกว่า ผู้อำนวยกลุ่มนั้น คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการช่วยเหลือและสนับสนุนให้กลุ่มเกิดการเรียนรู้ และสามารถคิดหรือตัดสินใจได้อย่างดีที่สุด และมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แล้วมีผู้ที่ให้คำจำกัดความและนิยามคำว่าวิทยากรกระบวนการที่แตกต่างกันและหลากหลายดังนี้

ทวิศักดิ์ (2542) กล่าวว่า วิทยากรกระบวนการ คือ คนกลางที่ช่วยจัดและดำเนินงานการพบปะ ประชุมอบรมให้เกิดการคิดที่เป็นระบบ มีอิสระทางความคิดและสามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันอย่างตรงไปตรงมาด้วยการใช้เทคนิคและกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้วิทยากรกระบวนการยังช่วยสร้างเสริมบรรยากาศแห่งมิตรภาพ ความร่วมมือที่จริงใจจริงจัง และขจัดอุปสรรคทางวัฒนธรรมที่ทำให้การคิดและการสื่อสารขาดประสิทธิภาพ

กองฝีกอบรม กรมพัฒนาชุมชน (2545) วิทยากรกระบวนการช่วยให้สมาชิกในกลุ่มแลกเปลี่ยน และสะท้อนประสบการณ์ หรือปัญหา รวมทั้งแนวทางแก้ไข ช่วยกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มรับฟังซึ่งกันและกัน ช่วยตั้งประเด็นให้กลุ่มคิดเป็นระบบ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จนเข้าใจปัญหาที่แท้จริงอย่างถ่องแท้ ร่วมกันวางแผน และดำเนินงานตามแผนบนพื้นฐานประโยชน์ร่วมกัน

วรภา (2548) เรียกผู้ทำหน้าที่ Facilitator ว่า “ผู้อำนวยกลุ่ม” มีหน้าที่รับผิดชอบในอันที่จะทำให้มีหลักประกันได้ว่า สมาชิกกลุ่มได้ใช้วิธีการทำงานที่ก่อให้เกิดประสิทธิผล โดยใช้เวลาที่สั้นหรือน้อยที่สุดในการทำงาน ในความหมายทางพฤติกรรมศาสตร์ ผู้อำนวยกลุ่ม คือ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สังเกตการณ์ และให้ข้อมูลย้อนกลับถึงสิ่งที่ได้สังเกต ไม่ว่าจะเป็นในด้านเนื้อหา วิธีการทำงาน ซึ่งรวมทั้งขั้นตอนในการตัดสินใจ การสื่อความหมายในกลุ่ม และพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มปฏิบัติการของสมาชิก และวิธีการแก้ปัญหาของกลุ่ม โดยผู้อำนวยกลุ่มจะทำหน้าที่รวมถึงการเป็นผู้กระตุ้นให้กลุ่มได้พิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ เพื่อให้งานของกลุ่มบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

อรจริย์ และประศักดิ์ (2550) กล่าวว่าวิทยากรกระบวนการ มักใช้กระบวนการกลุ่มในการนำเสนอและแลกเปลี่ยนความรู้ ดังนั้นความรู้จึงมาจากทั้งผู้ที่ป็นวิทยากรและสมาชิกของกลุ่มวิธีการที่ใช้กันมาก คือ การพูดคุยเป็นกลุ่ม (Dialogue) โดยวิทยากรทำหน้าที่ อำนวยความสะดวกให้สมาชิกกลุ่มเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากที่สุด

สุจินต์ (2545) กล่าวว่าคือ วิทยากรกระบวนการคือผู้ที่ช่วย(Facilitate)ให้เกิด หรือเป็นผู้ทำให้เกิดสภาพแวดล้อมให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้สนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ได้มาช่วยกันคิดและตัดสินใจ วิทยากรจึงไม่จำเป็นต้องเป็นคนเก่งในสาขาใดสาขาหนึ่ง หลักการสำคัญคือทำให้เกิดเจตคติร่วม จิตสำนึกร่วมและ/หรือวิธีคิดของผู้ร่วมกระบวนการเพื่อเข้าใจปัญหาและหาทางเลือกหรือการพัฒนา ร่วมกันวิเคราะห์เพื่อหากลยุทธ์ กลวิธีและแผนการทำงานร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และร่วมกันทดลองหรือปฏิบัติตามแผนและสรุปบทเรียนจากการปฏิบัติเพื่อนำมาปรับปรุงตามเป้าหมาย

Bens (2000) นิยามว่า คนที่สร้างโครงสร้างและกระบวนการที่จะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม ซึ่งสามารถทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและทำการตัดสินใจที่มีคุณภาพสูง ผู้ให้ความช่วยเหลือและผู้ที่สามารถสร้างเป้าหมายที่จะสนับสนุนคนอื่นๆ เพื่อให้พวกเขาบรรลุสิ่งที่ได้คาดหวัง

Kaner *et.al* (2007) กล่าวว่า งานของวิทยากรกระบวนการเพื่อที่จะสนับสนุนทุกๆคนให้เขามีความคิดที่ดีที่สุด การกระทำเช่นนี้ วิทยากรกระบวนการเข้าไปมีส่วนร่วมเต็มที่ ประชาสัมพันธ์ความเข้าใจจริง และแบ่งปันความรับผิดชอบร่วมกัน โดยการสนับสนุนทุกคนที่จะคิดที่ดีที่สุด วิทยากรกระบวนการสร้างความสามารถของสมาชิกกลุ่มที่จะค้นหาการแก้ปัญหาและสร้างความเห็นร่วมกันอย่างยั่งยืน

ดังนั้น วิทยากรกระบวนการ คือ ผู้ที่สร้างบรรยากาศของการระดมความคิดเห็นและการทำงานอย่างสร้างสรรค์ด้วยการมีไมตรีจิต สามารถจัดปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ วิทยากรกระบวนการควรให้สมาชิกในกลุ่มเกิดการแลกเปลี่ยนและสะท้อนปัญหาหรือประสบการณ์ รวมทั้งหาแนวทางแก้ไข โดยช่วยกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มรับฟังซึ่งกันและกัน และช่วยตั้งประเด็นให้กลุ่มมีทักษะการคิดอย่างเป็นระบบ กล่าวได้ว่าวิทยากรกระบวนการมีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าการเป็นผู้ถ่ายทอดตามนิยามโดยทั่วไป วิทยากรกระบวนการจะมีบทบาทสถานภาพของผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้สมาชิกตื่นตัวและเข้าถึงหัวใจของการพัฒนาได้อย่างแท้จริง

3. ระเบียบวิธีการดำเนินงานวิจัย

ระเบียบวิธีการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1. การสร้างวิทยากรกระบวนการ (facilitator) ในการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ และถ่ายทอดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ของกลุ่มเกษตรกร (วิธีการอบรมวิทยากรกระบวนการดังแสดงในตารางที่ 4)

ขั้นที่ 2. ทดสอบและขยายผลในพื้นที่/ชุมชนการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยวิทยากรกระบวนการชุมชน

ขั้นที่ 3. ติดตามประเมินผลการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมโดยการสรุปทบทวนการเรียนรู้ดำเนินงานในแต่ละแห่งและสรุปทบทวนร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน

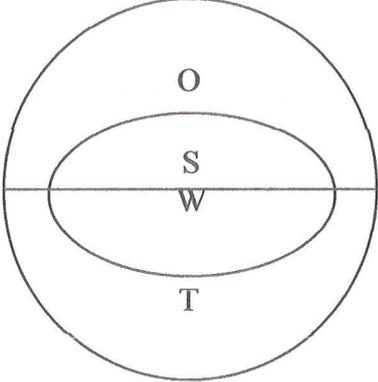
ขั้นที่ 4. การเผยแพร่และประชาสัมพันธ์การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในรูปแบบการจัดประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน และการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของสมาชิกในแต่ละชุมชน

การสร้างวิทยากรกระบวนการชุมชน เกษตรกรที่มีความรู้ ความสามารถ มีภาวะความเป็นผู้นำของกลุ่มเกษตรกรที่น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ ในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จากโครงการวิจัยที่ 1 จำนวน 15 กลุ่ม ๆ ละ 1-3 คน เข้าร่วมฝึกอบรม โดยทางกลุ่มเป็นผู้เสนอชื่อเข้ารับการอบรมการเป็นวิทยากรกระบวนการชุมชน โดยมีวิธีการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ และรายละเอียดในการดำเนินงาน ดังแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 วิธีการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ (ต่อ)

กระบวนการ	วัตถุประสงค์	ตัวชี้วัด
<p>2. นิยามและบทบาทวิทยากรกระบวนการ</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ ให้แบ่งกลุ่มระดมความคิดเห็น ❖ วิทยากรสรุปและบรรยาย 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับวิทยากรกระบวนการ 2. เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เข้าใจนิยามและบทบาทวิทยากรกระบวนการโดยการทดสอบแบบทดสอบ
<p>3. การวิเคราะห์และรู้จักตนเอง (Self-analysis and Self-understanding) เป็นการกระตุ้นให้ผู้เข้าอบรมรู้จักตนเองโดยการวิเคราะห์ตนเองจากอดีต ปัจจุบันและอนาคตที่อยากจะเป็น ซึ่งเป็นการกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้ผู้เข้าอบรมมีเป้าหมายในชีวิตตนเอง และเห็นการเปลี่ยนแปลงของตนเองและครอบครัวตั้งแต่ได้มีการทำงานด้านสุขภาพอย่างยั่งยืน</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ ให้ผู้เข้าอบรมวิเคราะห์ตัวเองในปัจจุบัน ❖ ให้ผู้เข้าอบรมวิเคราะห์ตัวเองในอดีต <p>ให้เล่าความประทับใจและความสำเร็จในชีวิต และอนาคตที่คาดหวัง</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อให้เข้าใจตนเองเห็นการเปลี่ยนแปลงของตนเอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะสร้างความมั่นใจและภูมิใจในตนเอง 	<ol style="list-style-type: none"> 1. สามารถวิเคราะห์ตนเอง 2. เข้าใจตนเอง
<p>4. การวิเคราะห์และรู้สถานการณ์สังคม เป็นการกระตุ้นให้ผู้เข้าอบรมรู้จักและเข้าใจสถานการณ์สังคมปัจจุบัน โดยการวิเคราะห์สถานการณ์จากอดีต ปัจจุบันและกำหนดอนาคตที่อยากเห็นสังคมเป็น</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ ให้ผู้เข้าอบรมวิเคราะห์สถานการณ์สังคมในปัจจุบัน ❖ ให้ผู้เข้าอบรมวิเคราะห์สถานการณ์สังคมในอดีต 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อให้ผู้เข้าอบรมเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคม และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 	

ตารางที่ 4 วิธีการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ (ต่อ)

กระบวนการ	วัตถุประสงค์	ตัวชี้วัด
<p>5. การวิเคราะห์กลุ่ม เครือข่ายโดย SWOT analysis ว่ามีความพร้อมที่จะดำเนินการตามอนาคตที่กำหนดร่วมกันได้มากน้อยเพียงใดหรือไม่</p> <div style="text-align: center;"> </div> <ul style="list-style-type: none"> ❖ นำเสนอ SWOT analysis (จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค) ❖ หลังจากนั้นให้ผู้เข้าอบรมแบ่งกลุ่ม 5-6 กลุ่ม ทดลองวิเคราะห์กลุ่ม เครือข่ายที่จะขยายผล ❖ ให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ <p>วิทยากรกระบวนการสรุปจากการนำเสนอของผู้เข้าร่วมอบรม</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อให้ผู้เข้าอบรมเห็นการเปลี่ยนแปลงของตนเอง การทำดี การทำไม่ดี จุดอ่อน จุดแข็งของตนเอง 2. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมอบรมสามารถใช้เทคนิค SWOT ประยุกต์วิเคราะห์ตัวเองและวิเคราะห์ชุมชน 	
<p>6. เกมสร้างปราสาท โดยมีกติกาว่าจะต้องสร้างปราสาทให้แข็งแรงและสูงที่สุด</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมอบรมรู้จักการทำงานเป็นทีมและมีการแบ่งบทบาทหน้าที่อย่างชัดเจน 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ความเข้าใจการทำงานเป็นทีม

ตารางที่ 4 วิธีการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ (ต่อ)

กระบวนการ	วัตถุประสงค์	ตัวชี้วัด
<p>7. การวางแผนในครอบครัว</p> <p>❖ หลังจากนั้นให้ผู้เข้าอบรมแต่ละคนวาดรูปหรือเขียนแผนในครอบครัวของตนเอง (ส่วนนี้จะ เป็นประโยชน์สำหรับผู้เข้าร่วมอบรมในการนำไป ประยุกต์ใช้กับกลุ่มเป้าหมายที่จะขยายผลต่อไป เพราะว่าการจะอบรมขยายผลกับกลุ่มเป้าหมาย จะต้องกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายมีทิศทางในการดูแล สุขภาพ โดยการวางแผนอันจะเป็นการง่ายต่อการ นำไปติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง)</p> <p>❖ แล้วให้แต่ละคนนำเสนอ แต่ถ้ามีจำนวน ผู้เข้าร่วมเป็นจำนวนมากก็ให้แบ่งเป็นกลุ่มและ นำเสนอในกลุ่มของตัวเอง แล้วให้ตัวแทนกลุ่ม นำเสนอเป็นตัวอย่าง</p> <p>วิทยากรกระบวนการสรุปจากการนำเสนอของ กลุ่มเป้าหมาย</p>	<p>1. เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วม อบรมรู้จักวางแผนใน ครอบครัว</p>	<p>1. แผนการดูแลสุขภาพ ในครอบครัว</p> <p>2. มีทิศทางในการดูแล สุขภาพในครอบครัว</p>
<p>8. ภาวะความเป็นผู้นำ</p> <p>ภาวะความเป็นผู้นำจะมีประโยชน์อย่างมาก ในการสร้างความมั่นใจให้กับผู้ที่จะเป็นวิทยากร กระบวนการ เพราะภาวะความเป็นผู้นำเป็นพลังข้าง ในที่จะทำให้คนอื่นๆ คล้อยตามและปรับเปลี่ยน ทักษะคติมาทำงานด้านสุขภาพอย่างยั่งยืน</p> <p>❖ หลังจากนั้นให้ผู้เข้าอบรมแบ่งกลุ่มและให้ เขียนความหมายของภาวะความเป็นผู้นำ (ไม่ต้อง กลัวว่าเขาจะไม่ทราบนะครับ เพราะวิทยากรจะ นำเสนออีกครั้งหนึ่ง)</p> <p>❖ แล้วให้แต่ละคนนำเสนอ</p> <p>วิทยากรกระบวนการสรุป แล้วนำเสนอ ความหมายของภาวะความเป็นผู้นำ โดยยกตัวอย่าง ผู้นำในและต่างประเทศ</p>	<p>1. เพื่อเพิ่มภาวะผู้นำให้กับ ผู้เข้าร่วมอบรม</p>	<p>1. ความกล้าและมั่นใจ ในการนำเสนอผลการ แลกเปลี่ยนในกลุ่ม</p> <p>2. การกล้าพูดโดยใช้ ไมโครโฟน</p>

ตารางที่ 4 วิธีการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ (ต่อ)

กระบวนการ	วัตถุประสงค์	ตัวชี้วัด
<p>9. การวางแผนการขยายและพัฒนางาน</p> <p>ก่อนการวางแผนร่วมกัน สามารถนำเข้าสู่กระบวนการโดยการสร้างคฤหาสน์ให้ใหญ่ที่สุดและคงทนที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยทางทีมวิทยากรเตรียมกระดาษหนังสือพิมพ์ ปากกาเคมี กระดาษกาว กรรไกร ให้เป็นอุปกรณ์ในการก่อสร้าง ภายในเวลากำหนด (เกมนี้จะทำให้ผู้เข้าร่วมอบรมเข้าใจการทำงานเป็นทีม การแบ่งงาน การวางแผน รวมทั้งระบบการคิดด้วย) วิทยากรกระบวนการสามารถสรุปได้ว่าการทำงานเป็นทีมและการวางแผนจะทำให้งานประสบความสำเร็จได้</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ หลังจากนั้นให้ผู้เข้าอบรมแบ่งกลุ่ม 5-6 กลุ่ม ทดลองวางแผนการขยายผลด้านสุขภาพ ❖ ให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ <p>วิทยากรนำกระบวนการสรุปจากการนำเสนอของแต่ละกลุ่ม</p>	<p>1. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมอบรม รู้ จัก วาง แผน และ กำหนด การ ในการ ให้ ความรู้คนในชุมชน</p>	
<p>10. ทดลองให้ผู้เข้าร่วมอบรมเตรียมตัว และแสดงบทบาทการเป็นวิทยากรกระบวนการ</p>	<p>1. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมอบรม แสดงบทบาทสมมุติในการเป็นวิทยากรกระบวนการ และให้ความรู้แก่ชุมชน</p>	

4. ผลการศึกษาวิจัย

การขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และชุมชนใกล้เคียงของแต่ละกลุ่มกิจกรรม โดยอาศัยวิทยากรกระบวนการที่เป็นผู้รู้และนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้การขยายผลเป็นไปอย่างต่อเนื่อง มีระบบเครือข่ายเชื่อมโยงในการดำเนินงานกิจกรรมของโครงการที่ 2 มีดังต่อไปนี้

4.1 การสร้างวิทยากรกระบวนการ (facilitator) การขยายการใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ของกลุ่มเกษตรกร โดยใช้วิทยากรกระบวนการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้สมาชิกตื่นตัวและเข้าถึงหัวใจของการพัฒนาได้อย่างแท้จริง ผลการดำเนินงานในโครงการได้สร้างวิทยากรกระบวนการโดยการอบรมวิธีการและเทคนิคต่าง ๆ ในการเป็นวิทยากรกระบวนการให้กับเกษตรกรที่เข้ารับการอบรม แบ่งการอบรมออกเป็น 2 รุ่น ดังนี้

รุ่นที่ 1 อบรมวิทยากรกระบวนการวันที่ 30 เมษายน – 2 พฤษภาคม 2553 ณ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น กลุ่มเป้าหมายในการอบรมได้แก่เกษตรกรในกลุ่มจังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด หนองบัวลำภู เลย และอุดรธานี รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 18 ท่าน ดังรายละเอียดในตารางที่ 5

ตารางที่ 5 วิทยากรกระบวนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และชุมชน (รุ่นที่ 1)

วิทยากรกระบวนการ	ศูนย์/ ที่อยู่	ประเภทกิจกรรม
1. นายทรงเดช ก้อนนิมิต 2. นายสุนันท์ มินธลา 3. นายสุธรรม มูลเสนา	กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ตำบลหนองตอกเป็น อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์	ศูนย์การเรียนรู้
4. นางพิกุล สิงห์สถิตย์ 5. น.ส.ทองบ่อ ตอเสนา 6. นางดวงจันทร์ ทบจันทร์	อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด	ศูนย์เกษตร ประณีตผักปลอด สารพิษ
7. นายอุดม ธีขาว 8. นายสมจิต เกตพิบูลย์ 9. นายเพียบ มลิมาศย์	ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น	ศูนย์การเรียนรู้

ตารางที่ 5 วิทยาการกระบวนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และ
ชุมชน (รุ่นที่ 1) (ต่อ)

วิทยาการกระบวนการ	ศูนย์/ ที่อยู่	ประเภทกิจกรรม
10. นางบรรจง บุญถาวร 11. นางอัจฉรา เดชพรรณนา 12. นางประภากร ผลวาวแวว	กลุ่มแปรรูปเนื้อสัตว์ ตำบลนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์	วิสาหกิจชุมชน แปรรูปเนื้อสัตว์
13. นายสังคม ศรีสม	กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์พืช บ้านนาคำไฮ บ้านกุดชู- ชมพู่ทอง ตำบลนาด่าน อำเภอสวรรคฤหา จังหวัดหนองบัวลำภู	ผลิตเมล็ดพันธุ์พืช
14. นายวรวุฒิ สุริยะ 15. นายศราวุธ มั่นสนอก 16. นายสุวิทย์ สิทธิจันทร์	ศูนย์น้ำเพียงดิน บ้านโนนงาม ตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู	ศูนย์การเรียนรู้
17. นายม่วง ดาสี 18. นายวินัย แก้วแย้ม	วิสาหกิจชุมชน บ้านน้ำพุ ตำบลด่านซ้าย อำเภอ ด่านซ้าย จังหวัดเลย	วิสาหกิจชุมชน ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด

รุ่นที่ 2 อบรมวิทยากรกระบวนการวันที่ 22 - 23 พฤษภาคม 2553 ณ สำนักงาน
อธิการบดี มหาวิทยาลัยนครพนม กลุ่มเป้าหมายในการอบรมได้แก่เกษตรกรในกลุ่มจังหวัดนครพนม
มุกดาหาร สกลนคร รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 17 ท่าน ดังรายละเอียดในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 วิทยากรกระบวนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และ
ชุมชน (รุ่นที่ 2)

วิทยากรกระบวนการ	ศูนย์/ที่อยู่	ประเภทกิจกรรม
1. นายปริญญา นามืองรักษ์ 2. นายศุภมิตร ชัยนา	บ้านกุดจิก ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติคนฮักถิ่น บ้านห้วยไร่สามัคคี ตำบลบงใต้ อำเภอสว่างแดน ดิน จังหวัดสกลนคร	การเลี้ยงหมูหลุม
3. นายมานะ ซอสูงเนิน 4. นายอน คนเพียร	ศูนย์เกษตรทฤษฎีใหม่เหล่าสร้างถ่อ บ้านเหล่าสร้างถ่อ อำเภอกำชะอี จังหวัดมุกดาหาร	ผลิตข้าวกล้อง
5. นายละคร พะยอม 6. นายพู่ สุพร	กลุ่มรุ่งตะวัน บ้านนาคำ อำเภอเมือง จังหวัด มุกดาหาร	ปลูกผักปลอด สารพิษ
7. นายพูนศักดิ์ เขียวสังข์ 8. นายนิโรจน์ วงษ์พุทธา	กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม	เลี้ยงกระบือ
9. นายบุญมา ร่อนดี 10. นายประเสริฐ จันท	ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติคุ้มโสม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	ปุยหมักชีวภาพ
11. นายปรีดา โคตรภูมิ 12. นายพจน์ เทผลชม	กลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพศูนย์ภูมิพลัง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	ปุยหมักชีวภาพ
13. นายอภิชาติ งามยางลาย	ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน อำเภอเมืองพล จังหวัด ขอนแก่น	ศูนย์การเรียนรู้
14 นายสุเมธ วิชัยวงศ์	ศูนย์น้ำเพียงดิน อำเภอนากลาง จังหวัด หนองบัวลำภู	ศูนย์การเรียนรู้
15. นายเอกวิทย์ สายแก้วเทศ	วิสาหกิจชุมชน บ้านน้ำพุ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย	ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด
16. นายทอง บ่อแดน	กลุ่มเลี้ยงโคพื้นเมือง อำเภอบ้านฝาง จังหวัด อุดรธานี	เลี้ยงโคพื้นเมือง
17. นายชนศักดิ์ คำค้าง	กลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพศูนย์ภูมิพลัง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม	ปุ๋ยหมักชีวภาพ

ภาพที่ 54 การอบรมวิทยากรกระบวนการ

4.2 แผนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยวิทยากร

กระบวนการชุมชน

การขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยวิทยากรกระบวนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในพื้นที่และชุมชน ดังแสดงในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 แผนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยวิทยากรกระบวนการชุมชน

พื้นที่กลุ่มจังหวัด	กิจกรรม	แผนการขยายผลการใช้เศรษฐกิจพอเพียง
ขอนแก่น (อำเภอพล)	เพิ่มพื้นที่การทำไร่นาผสมผสาน เน้นการปลูกไม้ยืนต้น โดยใช้วิทยากรกระบวนการที่ผ่านการอบรมแล้ว เป็นผู้ขับเคลื่อนขยายผล	เพิ่มจำนวนผู้ปลูกไม้ยืนต้นในการทำไร่นาผสมผสานให้ได้ 50-100 คน ในแต่ละอำเภอของจังหวัดขอนแก่น
ร้อยเอ็ด (อำเภอจตุรพักตรพิมาน)	การปลูกผักปลอดสารพิษ	1. เพิ่มจำนวนสมาชิกผู้ปลูกผักช่วยชาวให้ได้อีก 10-15 คน 2. เพิ่มจำนวนแปลงเพาะปลูกผักช่วยชาวให้ได้ไม่ต่ำกว่าครอบครัวละ 2 แปลง
กาฬสินธุ์ (อำเภอยางตลาด)	ขยายแนวคิดการทำเกษตรผสมผสาน โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	ขยายแนวคิดการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง
กาฬสินธุ์ (อำเภอเมือง)	การแปรรูปเนื้อสัตว์	1. ขยายกลุ่มสมาชิกให้เพิ่มขึ้นให้ได้ 30 คน 2. เพิ่มผลิตภัณฑ์ด้านปลาโดยเน้นการผลิตปลาเส้น 3. จัดหาเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมเพื่อให้การผลิตมีคุณภาพ
อุดรธานี (อำเภอบ้านผือ)	การเลี้ยงโคพื้นเมือง	ไม่มีแผนกิจกรรม
หนองบัวลำภู (อำเภอสุวรรณคูหา)	การเพาะเมล็ดพันธุ์พืช	ไม่มีแผนกิจกรรม
หนองบัวลำภู (อำเภอนากลาง)	ขยายแนวคิดการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่เยาวชนและเครือข่าย	ปลูกจิตสำนึกรักบ้านเกิด โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางปฏิบัติ
เลย (อำเภอด่านซ้าย)	การผลิตปุ๋ยอัดเม็ดและการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	ขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชน

ตารางที่ 7 แผนการขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยวิทยากรกระบวนการชุมชน (ต่อ)

กลุ่มจังหวัด	กิจกรรม	แผนการขยายผลการใช้เศรษฐกิจพอเพียง
สกลนคร (อำเภอสว่างแดนดิน)	ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรม ธรรมชาติดินฮักถิ่น	การขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรม ภายในศูนย์ฯ ผู้เกษตรกรและเยาวชนให้ได้ 10-15 คน
สกลนคร (อำเภอกุสุมาลย์)	ศูนย์การเรียนรู้ระบบ การเกษตรผสมผสานและ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจ พอเพียง	ขยายผลโดยใช้กลุ่มสมาชิกที่ประกอบกิจกรรมตามหลัก เศรษฐกิจพอเพียง ได้สำเร็จขยายผลต่อให้กับบุคคลอื่นที่ สนใจโดยตั้งเป้าหมายไว้ปีละ 1 ครอบครัว
มุกดาหาร (อำเภอเมือง)	การปลูกผักปลอดสารพิษ	สร้างวิทยากรกระบวนการในการใช้หลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อขยายผลสู่พื้นที่ใกล้เคียงให้ได้ 1-2 ชุมชน
มุกดาหาร (อำเภอคำชะอี)	ศูนย์การเรียนรู้เกษตร ผสมผสาน	เพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวกล้องให้ได้ 30 ไร่ ในตำบล บ้านคือ โดยผ่านเยาวชนในโรงเรียนเชิญชวนผู้ปกครอง เข้าร่วมโครงการปลูกข้าวกล้องครอบครัวละ 1 ไร่
นครพนม (อำเภอศรีสงคราม)	การเลี้ยงกระบือในระบบ การเกษตรแบบยั่งยืน	เพิ่มจำนวนวิทยากรกระบวนการเรื่องการทำปุ๋ยจากมูล กระบือ เพื่อขยายผลสู่พื้นที่ชุมชนใกล้เคียง และขยายผลสู่ โรงเรียนในชุมชนใกล้เคียงให้ได้อีก 1 โรงเรียน
นครพนม (อำเภอเมือง)	วิสาหกิจชุมชนที่เป็นศูนย์การ เรียนรู้อันเนื่องมาจาก พระราชดำริ (ศูนย์ภูมิพลัง)	สร้างเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรที่เน้นการทำเกษตรแบบ ผสมผสาน โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กระจาย ความรู้ให้กับชุมชน
นครพนม (อำเภอเมือง)	ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรม ธรรมชาติเกษตรผสมผสาน (ศูนย์คุ้มโฮม)	ขยายแนวคิดการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดย ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ภายในศูนย์คุ้มโฮม ให้ได้ปีละ 300 คน

4.3 การติดตามประเมินผลการดำเนินงาน

ผลการติดตามแผนการขยายผลการดำเนินงานของวิทยากรกระบวนการชุมชนของกลุ่มกิจกรรมในการเผยแพร่ และขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่และชุมชนใกล้เคียง มีดังต่อไปนี้

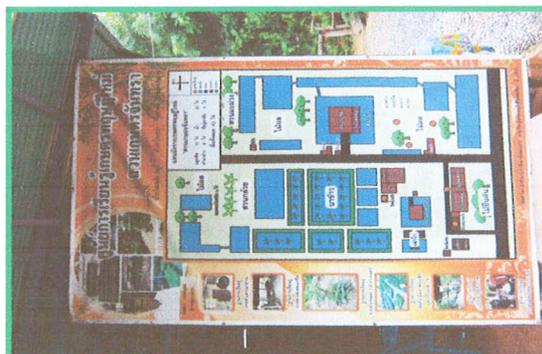
4.3.1 กลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์

ศูนย์การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านโนนพริก อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายอุดม ธีชาว 2. นายสมจิต เกตพิบูลย์
3. นายเพียบ มลิมาศย์

แผนการขยายผล : เพิ่มจำนวนผู้ปลูกไม้ยืนต้นในการทำไร่นาผสมผสานให้ได้ 50-100 คน ในแต่ละอำเภอของจังหวัดขอนแก่น

ผลการติดตาม : สามารถเพิ่มจำนวนผู้ปลูกไม้ยืนต้นในไร่นาผสมผสานได้จำนวน 50 ราย จากอำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น เป็นการขยายผลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้น่าอยู่

ภาพที่ 55 สถานที่ฝึกอบรมเกษตรกรสวนเกษตรจันทรา และแผนผังศูนย์การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านโนนพริก อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 56 กิจกรรมการอบรมเกษตรกร การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ การเพาะต้นกล้า ศูนย์การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านโนนพริก อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

การปลูกผักปลอดสารพิษ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

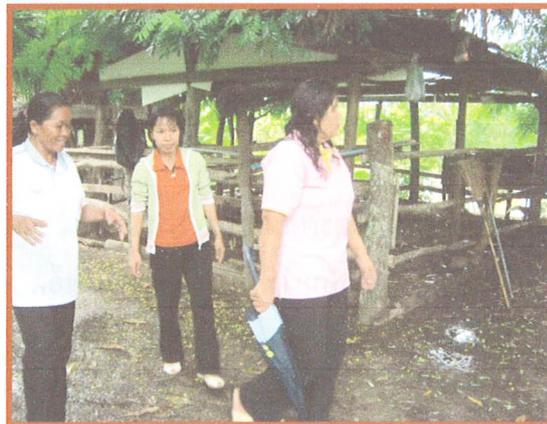
วิทยากรกระบวนการคือ 1. นางพิศุฑ สิงห์สถิตย์ 2. นางสาวทองบ่อ ตอเสนา
3. นางดวงจันทร์ ทบจันทร์

แผนการขยายผล :

1. เพิ่มจำนวนสมาชิกผู้ปลูกกุยช่ายขาวให้ได้อีก 10-15 คน
2. เพิ่มจำนวนแปลงเพาะปลูกกุยช่ายขาวให้ได้ไม่ต่ำกว่าครอบครัวละ 2 แปลง

ผลการติดตาม :

1. สามารถเพิ่มจำนวนสมาชิกได้จากเดิม 45 คน เพิ่มได้อีก 8 คน เป็น 53 คน โดยเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพิ่มมากขึ้นด้วย
2. สามารถดำเนินการได้แต่ไม่มากนักเพราะขาดปัจจัยในเรื่องของอุปกรณ์การผลิต (กระถางครอบ)

ภาพที่ 57 การปลูกผักปลอดสารพิษและการเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ
อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 58 การทำเกษตรผสมผสาน การปลูกไม้ยืนต้น การขุดสระเลี้ยงปลา กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ
อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หนองตอกแป้น อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายทรงเดช ก้อนนิมน์ 2. นายสุนันท์ มินธลา
3. นายสุธรรม มุลเสนา

แผนการขยายผล : ขยายแนวคิดการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง

ผลการติดตาม : การขยายแนวคิดการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้เกษตรกรในชุมชนหนองตอกแป้น จังหวัดกาฬสินธุ์ และกลุ่มเกษตรกรในตำบลหัวจัว จังหวัดมหาสารคาม 32 คน

ภาพที่ 59 การติดตามประเมินผลกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หนองตอกแป้น อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

การแปรรูปเนื้อสัตว์ บ้านนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

- วิทยากรกระบวนการคือ 1. นางบรรจง บุญदार 2. นางอัจฉรา เดชพรรณนา
3. นางประภากร พลวาวแว

แผนการขยายผล :

1. ขยายกลุ่มสมาชิกให้เพิ่มขึ้นให้ได้ 30 คน
2. เพิ่มผลิตภัณฑ์ด้านปลาโดยเน้นการผลิตปลาเส้น
3. จัดหาเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมเพื่อให้การผลิตมีคุณภาพ

ผลการติดตาม :

1. จำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นจากเดิม 25 คน เป็น 30 คน เพิ่มขึ้น 5 คน
2. ยังไม่สามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์ด้านปลาได้เนื่องจากอยู่ระหว่างการศึกษารูปแบบร่วมกันระหว่างกลุ่มแม่บ้านและมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตกาฬสินธุ์ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ตรงตามความต้องการ
3. อยู่ระหว่างการจัดหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการผลิต

ภาพที่ 60 การเก็บข้อมูลกลุ่มแม่บ้านแปรรูปเนื้อสัตว์ และการแปรรูปหมูกรอบ บ้านนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 61 การเก็บข้อมูลกลุ่มแปรรูปเนื้อสัตว์และการแปรรูปหมูกรอบ หมูทุบ ปลา ร้าสมุนไพร
แจ่วบอง บ้านนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

4.3.2 กลุ่มอีสานบน

กลุ่มผู้เลี้ยงโคพื้นเมือง บ้านนาจิว อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

วิทยากรกระบวนการคือ นายทอง บ่อแดน

แผนการขยายผล : ไม่มีแผนกิจกรรม

ผลการติดตาม : ไม่มีกิจกรรมภายในกลุ่ม

ภาพที่ 62 การติดตามประเมินผลกลุ่มผู้เลี้ยงโคพื้นเมือง บ้านนาจิว อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์พืช บ้านชมพูทอง อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู
วิทยากรกระบวนการคือ นายสังคม ศรีสม

แผนการขยายผล : ไม่มีแผนกิจกรรม

ผลการติดตาม : ไม่มีกิจกรรมภายในกลุ่ม อยู่ระหว่างการปรับเปลี่ยนผู้นำในชุมชน

ภาพที่ 63 การติดตามประเมินผลกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ บ้านชมพูทอง อำเภอสุวรรณคูหา
จังหวัดหนองบัวลำภู

ศูนย์น้ำเพียงดิน บ้านโนนงาม อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู

- วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายวรุฒิ สุริยะ 2. นายศราวุธ มั่นสนอก
3. นายสุวิทย์ สิทธิจันทร์ 4. นายสุเมธ วิชัยวงศ์

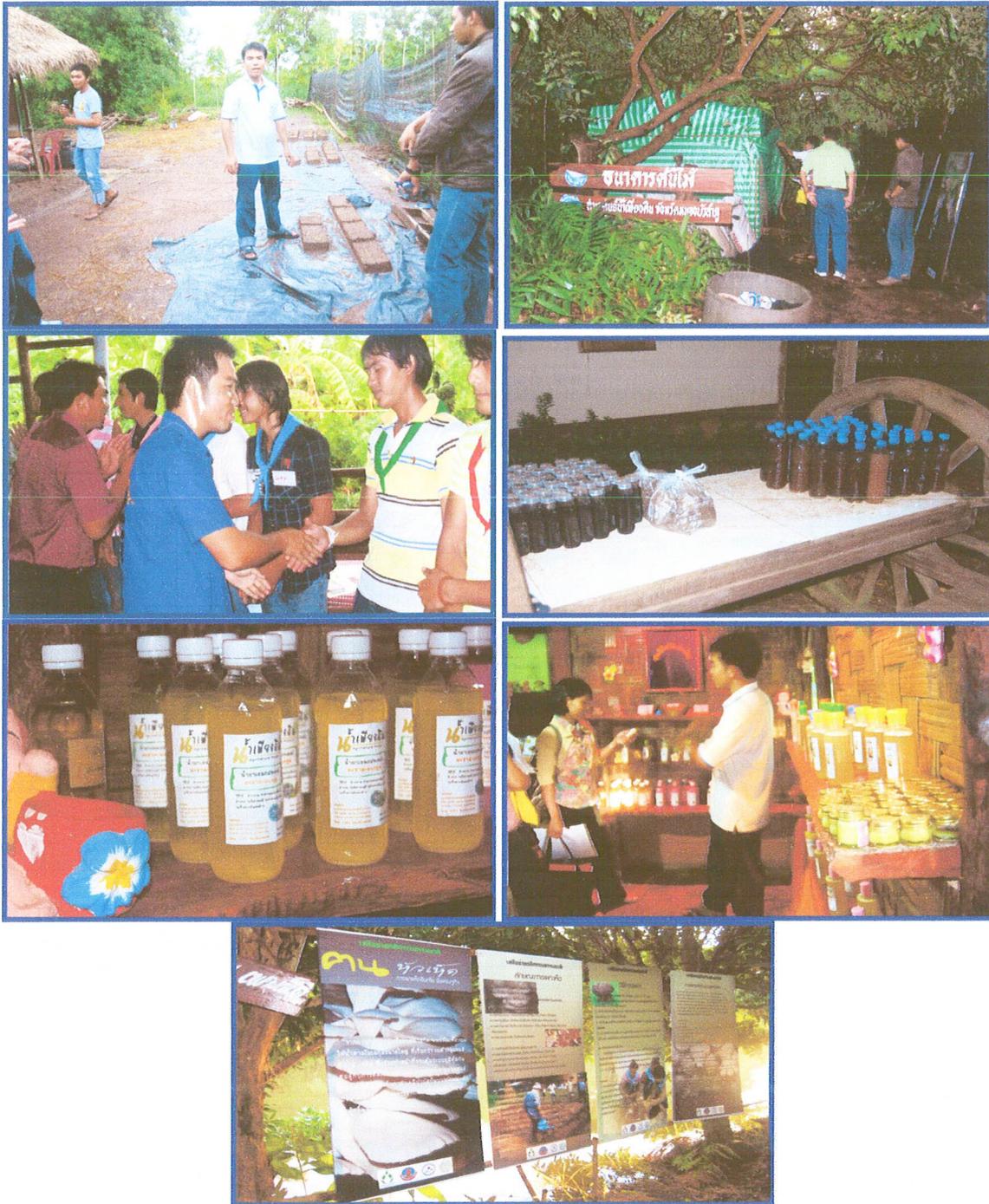
แผนการขยายผล : ปลูกจิตสำนึกรักบ้านเกิด โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางปฏิบัติ

ผลการติดตาม : ชาวชนเกิดจิตสำนึกรักบ้านเกิด เข้ามามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงภายในศูนย์การเรียนรู้ ในลักษณะอาสาสมัคร มีบทบาท หน้าที่ ในการบริหารจัดการกิจกรรมภายในศูนย์การเรียนรู้ร่วมกัน

ภาพที่ 64 การอบรมเกษตรกรและการเก็บข้อมูลศูนย์น้ำเพียงดิน อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู

ภาพที่ 65 การอบรมเกษตรกร ฐานการเรียนรู้ ชุ่มแสดงสินค้า ศูนย์น้ำเพียงดิน อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู

กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด บ้านน้ำพุ อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายม่วง ตาสี

2. นายวินัย แก้วแย้ม

3. นายเอกวิทย์ สายแก้วเทศ

แผนการขยายผล : ขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชน

ผลการติดตาม : ขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ 2 คน คือ *คุณชรินทร์รัตน์ คำนันทน์* เข้ารับการอบรมรุ่นที่ 3 และ *คุณเนตรนภา แก้วปิ่นตา* เข้ารับการอบรมรุ่นที่ 9 และทั้ง 2 ท่าน ได้นำความรู้เกี่ยวกับการผลิตของใช้ในครัวเรือน เช่น น้ำยาล้างจาน น้ำยาเอนกประสงค์ น้ำยาปรับผ้านุ่ม กลับไปขยายผลต่อในชุมชนของตนเองได้เพิ่มชุมชนละ 20 คน โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางปฏิบัติ

ภาพที่ 66 การอบรมเกษตรกรและการเก็บข้อมูล กลุ่มผลิตปุ๋ยอัดเม็ด บ้านน้ำพุ อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย

ภาพที่ 67 การเก็บข้อมูลและการสาธิตการทำน้ำยาไล่แมลง การกลั่นสมุนไพร กลุ่มผลิตปุ๋ยอัดเม็ด บ้านน้ำพุ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

4.3.3 กลุ่มสนุก

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติคุ้มโฮม บ้านคอนโงง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายบุญมา ร่อนดี

2. นายประเสริฐ จันทร

แผนการขยายผล : ขยายแนวคิดการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ภายในศูนย์คุ้มโฮม ให้ได้ปีละ 300 คน

ผลการติดตาม :

1. เกิดการขยายผลการทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดไปยังอำเภอปลาปาก โดยทำการผลิตปุ๋ยอัดเม็ดปีละ 1 ครั้ง ช่วงเดือน มีนาคม – เมษายน ของทุกปี ทำเฉพาะฤดูกาลทำนา สามารถผลิตได้ปีละ 30 ตัน บรรจุกะสอบละ 50 กิโลกรัม เป็นการผลิตใช้เองภายในกลุ่ม โดยการร่วมกันผลิตโดยการลงหุ้น ซึ่งอาจจะเป็นหุ้นแรงงาน หรือวัตถุดิบในการผลิต ผลผลิตที่ได้แบ่งให้สมาชิกใช้ในการเกษตรตามอัตราส่วนของการลงหุ้น

2. ขยายผลไปยังอำเภอนาแก ตำบลพิมาน จังหวัดนครพนมในเรื่องการแปรรูปเสื้อผ้าและ สิ่งทอ เกิดกลุ่มย่อยจากการขยายผลในแต่ละกลุ่ม 10 คน

ภาพที่ 68 การติดตามประเมินผลของกลุ่มคุ้มโฮม บ้านคอน โงง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 69 ฐานการเรียนรู้การทำปุ๋ย การเผาถ่าน การทำน้ำส้มควันไม้ ศูนย์คุ้มโฮม บ้านคอนโมง
อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ศูนย์ภูมิพลัง บ้านโคกก่อง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

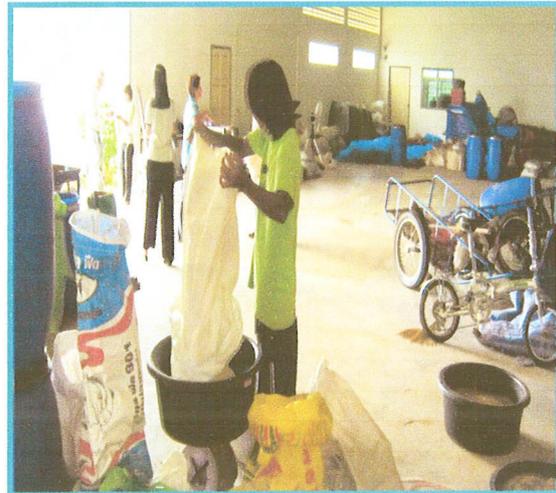
- วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายปรีดา โคตรภูมิ 2. นายพจน์ เทผลชม
3. นายธนศักดิ์ คำต่าง

แผนการขยายผล : สร้างเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรที่เน้นการทำเกษตรแบบผสมผสาน โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กระจายความรู้ให้กับชุมชน

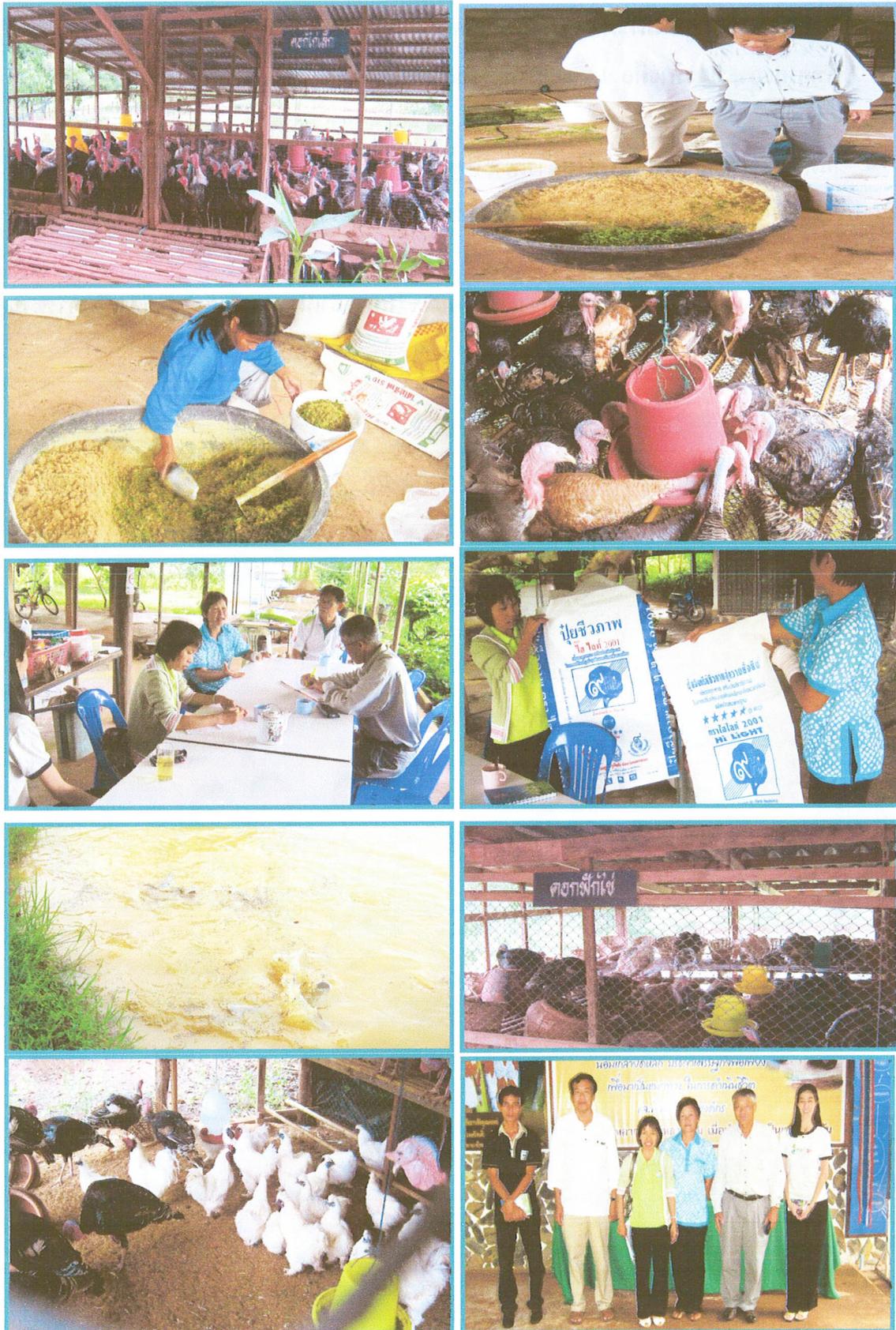
ผลการติดตาม : เกิดการขยายผลสู่เกษตรกรในเครือข่ายที่ทำการเกษตรผสมผสาน โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงในเขตจังหวัดนครพนมได้ 4 คน ได้แก่

1. คุณนิศยา แก่นนาคำ บ้านหนองปลาตุก ตำบลบ้านผึ้ง
2. คุณปองปรีดา โคตรภูมิ บ้านนาทม อำเภอนาทม
3. คุณวันเพ็ญ อังมาตย์ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์
4. คุณเรืองฤทธิ์ มาลปี ตำบลปลาตุก อำเภอเมือง

และสามารถขยายผลไปยังโรงเรียนในชุมชนได้ 2 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนบ้านคอนม่วง ตำบลบ้านผึ้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม และโรงเรียนบ้านสุขเจริญ ตำบลบ้านผึ้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 70 การผลิตอาหารปลาของศูนย์ภูมิพลัง บ้านโคกก่อง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 71 การเลี้ยงไก่วง การผลิตปุ๋ย การเลี้ยงไก่ไขกุน ศูนย์ภูมิพลัง บ้าน โคกคอง อำเภอมือง
จังหวัดนครพนม

ศูนย์การเรียนรู้เกษตรผสมผสาน อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายมานะ ซอสูงเนิน

2. นายอน คนเพียร

แผนการขยายผล : เพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวกล้องให้ได้ 30 ไร่ ในตำบลบ้านค้อ โดยผ่านเยาวชนในโรงเรียนเชิญชวนผู้ปกครองเข้าร่วมโครงการปลูกข้าวกล้องครอบครัวละ 1 ไร่

ผลการติดตาม : อยู่ระหว่างการพิจารณาเงื่อนไขในการดำเนินการ จึงยังไม่ได้ดำเนินการตามแผนงาน

ภาพที่ 72 สถานฝึกอบรมเกษตรกรและแปลงนาปลูกข้าวอินทรีย์ของศูนย์การเรียนรู้เกษตรทฤษฎีใหม่ บ้านเหล่าสร้างถ่อ อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

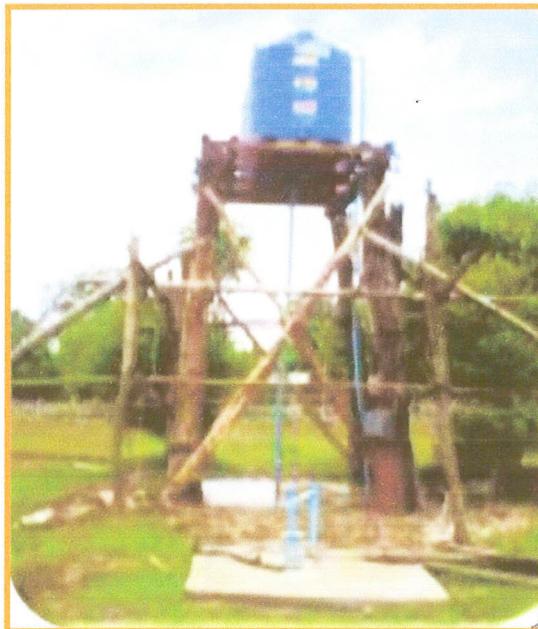
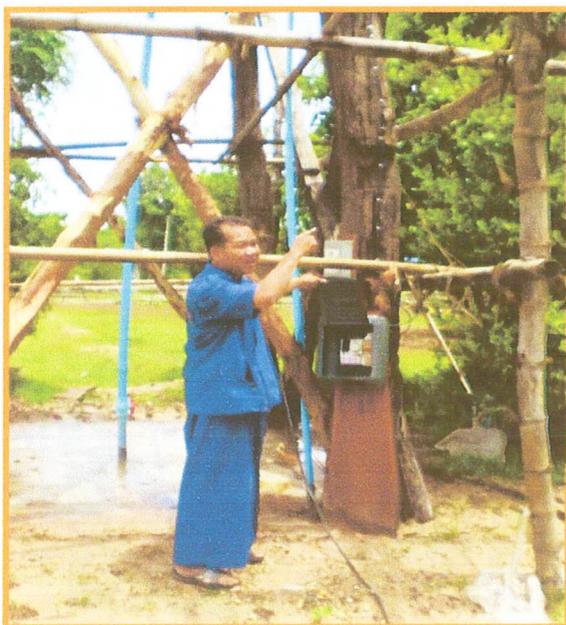
การปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มรุ่งตะวัน ตำบลหึ่งแดด อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายละคร พะยอม

2. นายพู่ สุพร

แผนการขยายผล : สร้างวิทยากรกระบวนการในการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อขยายผลสู่พื้นที่ใกล้เคียงให้ได้ 1-2 ชุมชน

ผลการติดตาม : สร้างวิทยากรกระบวนการเพิ่มได้ 1 ชุมชน คือ ศูนย์การเรียนรู้วิถีธรรมชาตินิคมคำสร้อยประสานมิตร จังหวัดมุกดาหาร ขยายผลในเรื่องการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต สามารถเพิ่มวิทยากรกระบวนการได้ 2 คน กิจกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษของกลุ่มยังไม่สามารถดำเนินการผลิตให้มีผลผลิตออกสู่ตลาดหรือชุมชนอื่น ทำการปลูกไว้เพื่อบริโภคเองแต่ละครัวเรือนเท่านั้น โดยอาศัยระบบน้ำบาดาลเพื่อการปลูกผักของหมู่บ้าน

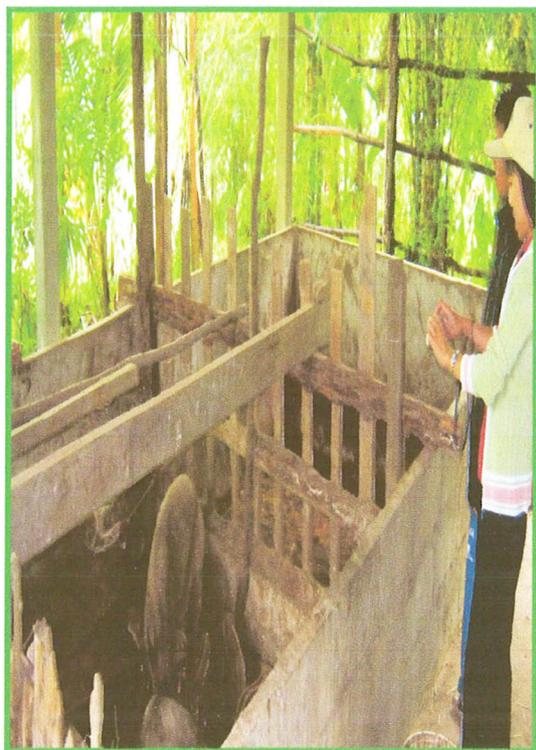
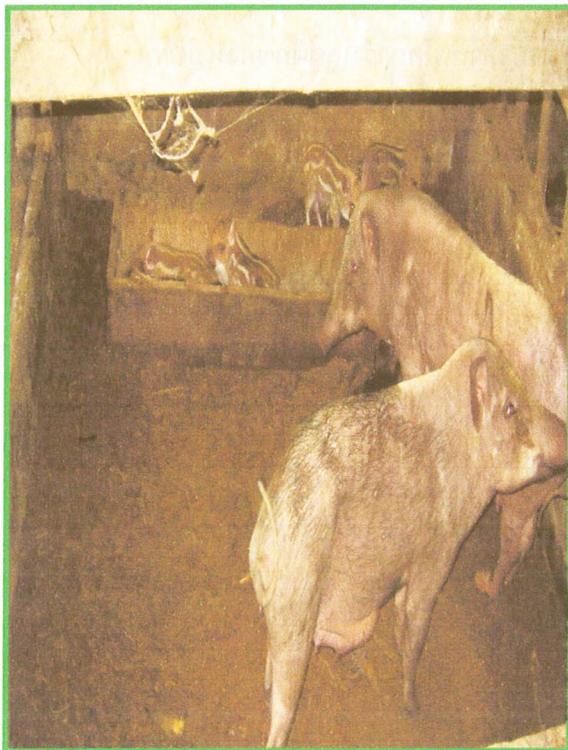

ภาพที่ 73 การเจาะน้ำบาดาลเพื่อการปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มรุ่งตะวัน อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

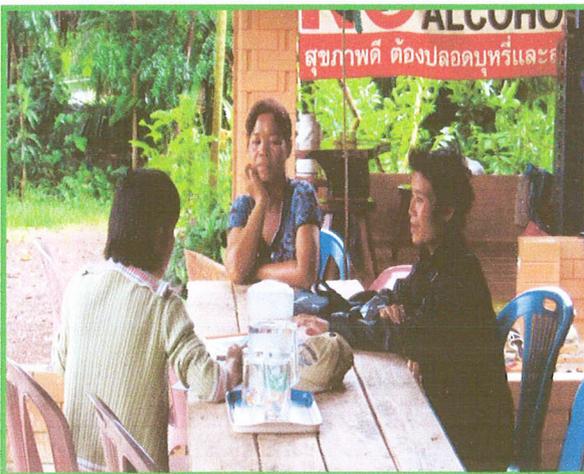
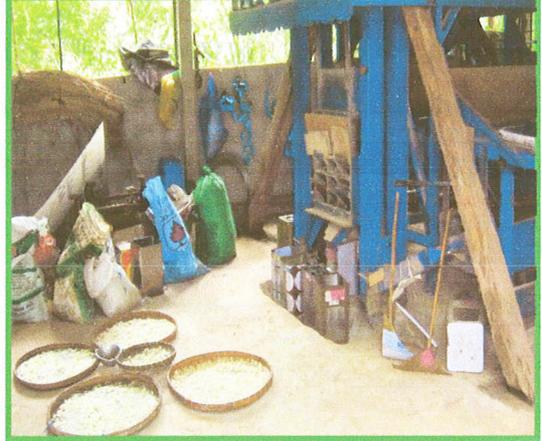
ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติคนอีกลืน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายปริญญา นามือรักษ์ 2. นายศุภมิตร ชัยนา

แผนการขยายผล : การขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมภายในศูนย์การเรียนรู้สู่เกษตรกรและเยาวชนให้ได้ 10-15 คน

ผลการติดตาม : ขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สู่เกษตรกรและเยาวชนได้จำนวน 32 คน เน้นการสร้างงาน ประสานวิชา พัฒนาอาชีพ ให้เกิดการพึ่งพาตนเอง และขยายผล ไปยังชุมชนใกล้เคียง กิจกรรมหมูหลุมยังไม่สามารถดำเนินการโดยผู้ผ่านการอบรมได้ เนื่องจากมีปัจจัยการผลิตที่ต้องลงทุน

ภาพที่ 74 ฐานการเรียนรู้หมูหลุม ของศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติคนอีกลืน
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

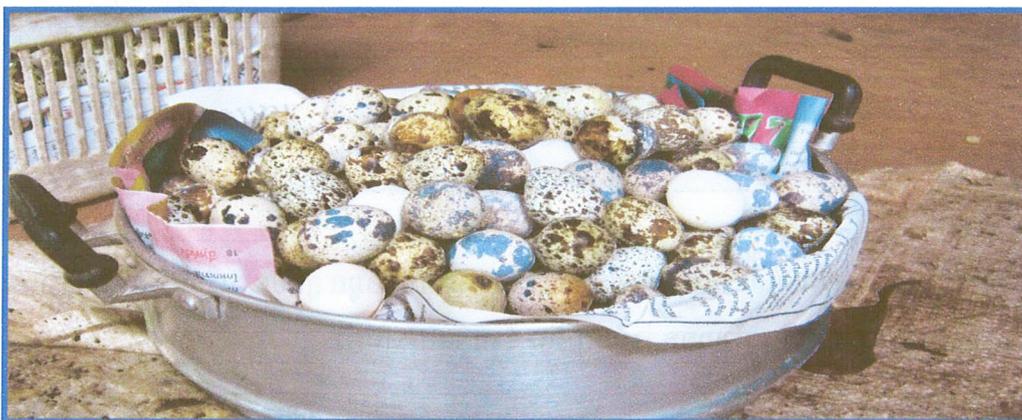
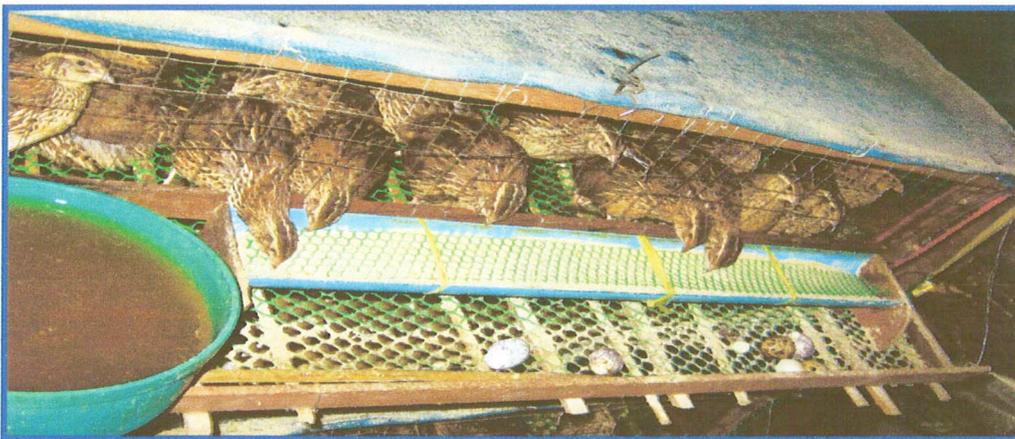
ภาพที่ 75 ฐานการเรียนรู้การเลี้ยงกบ การคัดพันธุ์ข้าว การเก็บข้อมูล ศูนย์การเรียนรู้กสิกรรม
ธรรมชาติต้นฮักถิ่น อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ศูนย์การเรียนรู้ระบบการเกษตรผสมผสานและศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

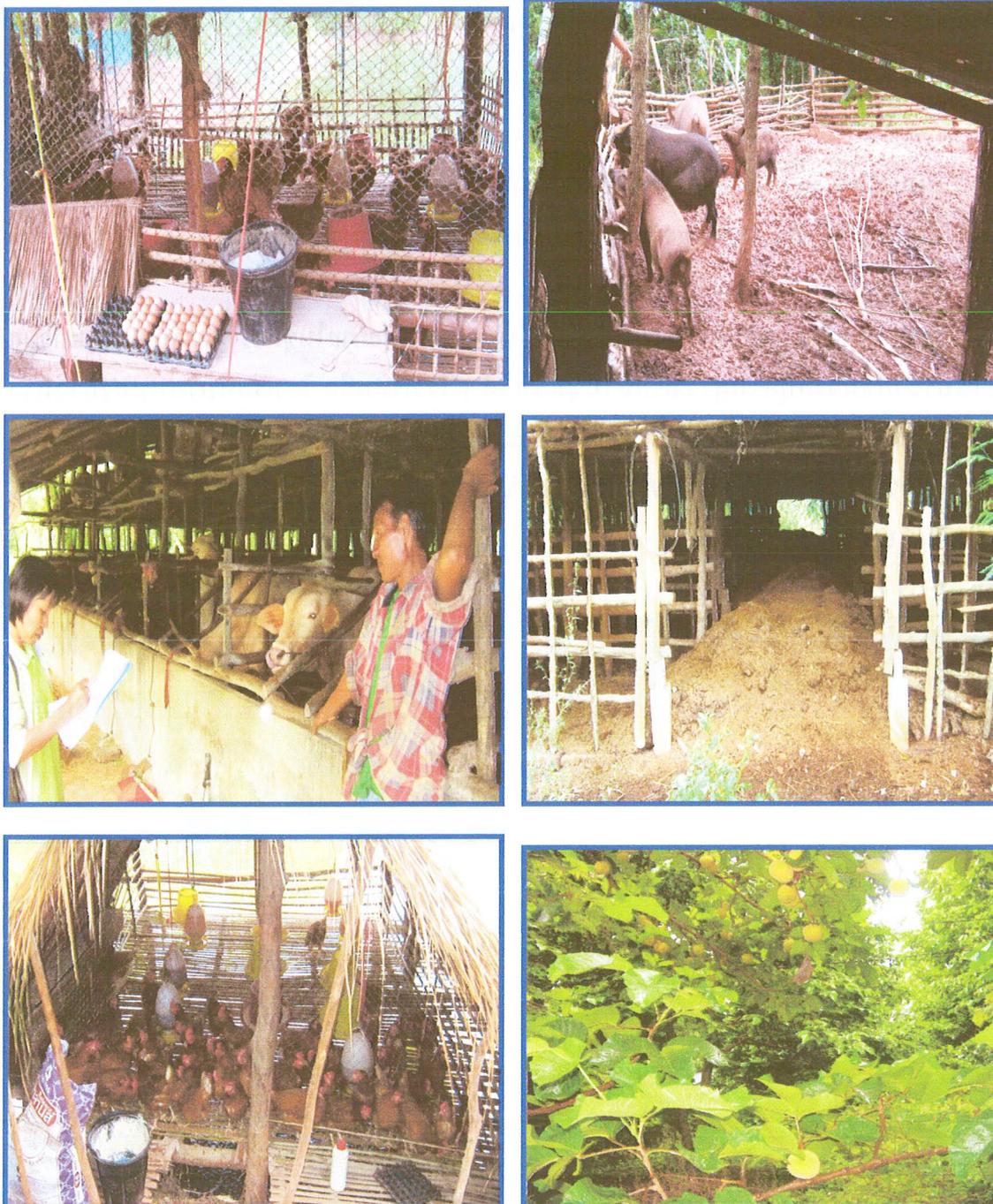
วิทยากรกระบวนการคือ นายนฤทธิ คำศิริ

แผนการขยายผล : ขยายผลโดยใช้กลุ่มสมาชิกที่ประกอบกิจกรรมตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง
ได้สำเร็จขยายผลต่อให้กับบุคคลอื่นที่สนใจ โดยตั้งเป้าหมายไว้ปีละ 1 ครอบครัว

ผลการติดตาม : สามารถขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ 1 คน เป็นเกษตรกร
ทำเกษตรผสมผสาน ในอำเภอกุสุมาลย์ และมีเกษตรกรที่เข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์จาก
การประชุม สนใจเข้าร่วมเรียนรู้เพื่อนำไปปรับใช้ในที่นาของตนเอง เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยง
กระบือจากอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 76 การเลี้ยงนกกระทาและผลผลิตที่ได้จากการเลี้ยงนกกระทา ศูนย์การเรียนรู้ระบบการเกษตร
ผสมผสาน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 77 การเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ไข่ การเลี้ยงโคขุน การปลูกไม้ผล ศูนย์การเรียนรู้ระบบการเกษตร
ผสมผสาน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

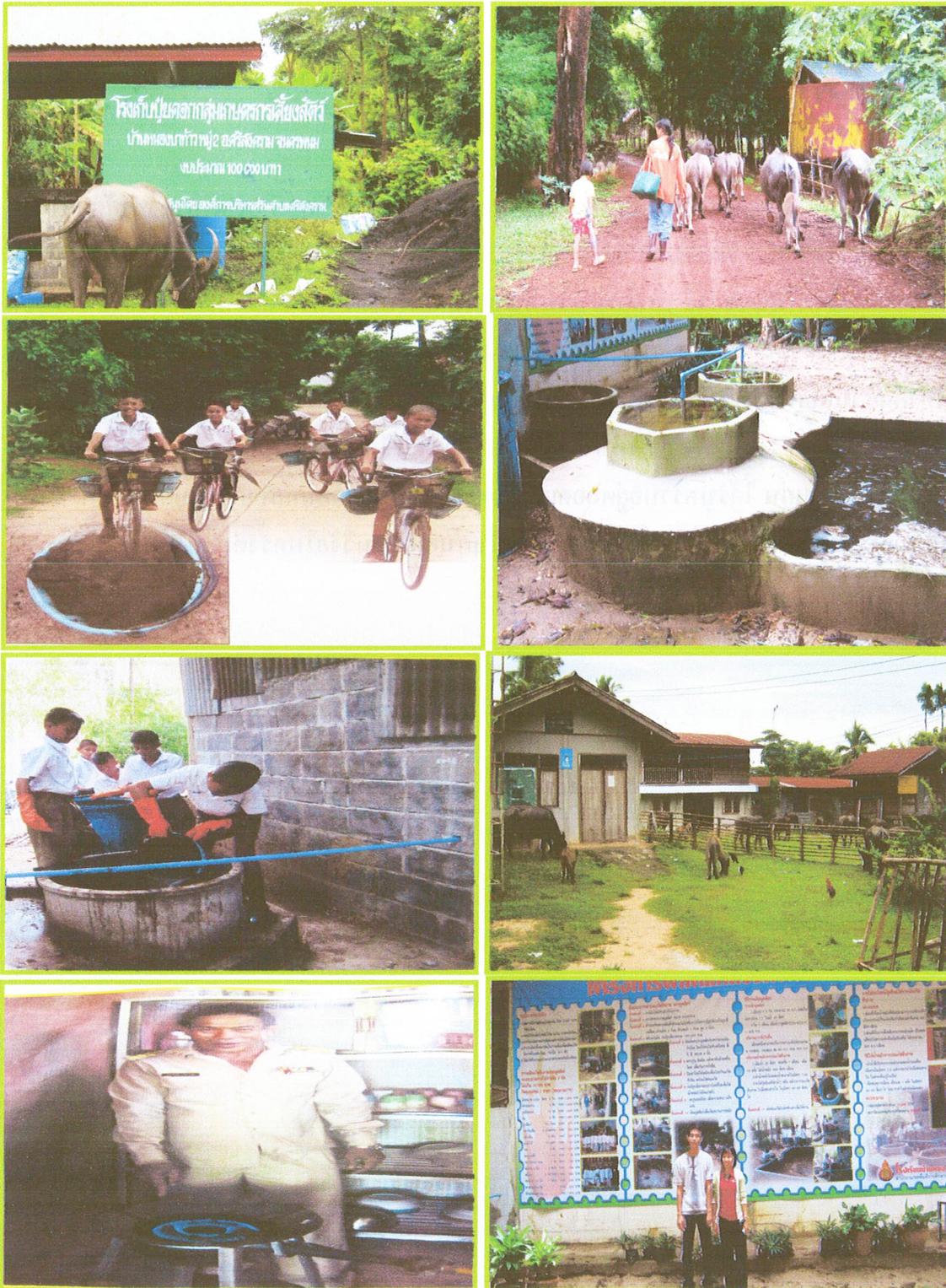
การเลี้ยงกระบือในระบบการเกษตรแบบยั่งยืน อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม
วิทยากรกระบวนการคือ 1. นายพูนศักดิ์ เจียวสังข์ 2. นายนิโรจน์ วงษ์พุทธา

แผนการขยายผล : เพิ่มจำนวนวิทยากรกระบวนการเรื่องการทำปุ๋ยจากมูลกระบือ เพื่อขยายผลสู่พื้นที่ชุมชนใกล้เคียง และขยายผลสู่โรงเรียนในชุมชนใกล้เคียงให้ได้อีก 1 โรงเรียน

ผลการติดตาม : เพิ่มวิทยากรกระบวนการเรื่องการทำปุ๋ยภายในชุมชนได้ 2 คน และขยายผลการใช้ประโยชน์จากปุ๋ยไปสู่โรงเรียนในชุมชนได้ 1 โรงเรียนคือ โรงเรียนบ้านหนองบาวทำว โรงเรียนนาร่องแห่งแรกในชุมชนที่นำมูลกระบือมาใช้ทำแก๊สชีวภาพเป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหารกลางวันให้เด็กในโรงเรียนได้สำเร็จ ส่งเสริมให้เขาชวนเกิดจิตสำนึกร่วมกันในการอนุรักษ์กระบือพื้นบ้านให้คงอยู่ในชุมชน

ภาพที่ 78 ฐานการเรียนรู้การทำปุ๋ยขี้ควายอัดเม็ดและที่เก็บวัสดุในการผลิตปุ๋ย กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 79 การเลี้ยงกระบือ การทำบ่อแก๊สชีวภาพ ผลผลิตที่ได้จากบ่อแก๊ส และผังการผลิตแก๊สชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

4.4 ผลการเผยแพร่และการประชาสัมพันธ์

การเผยแพร่ผลงานสู่ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงโดยการประชุมในพื้นที่ การนำเสนอผลงานวิจัยในการประชุมสัมมนาทางวิชาการ โดยนำเสนอในรูปแบบโปสเตอร์ การนำเสนอบทความทางวิชาการ

4.4.1 การประชาสัมพันธ์การใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ณ ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ ชั้น 3 ตึก AG 08 มหาวิทยาลัยขอนแก่น

คณาจารย์ นักศึกษา ในคณะเกษตรศาสตร์ได้รับทราบถึงกิจกรรมการถอดบทเรียนและการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน โดยปรับเปลี่ยนโปสเตอร์ทุก ๆ 3-4 เดือน เป็นการรายงานความก้าวหน้าโครงการให้กับสังคม นักวิชาการ และแขกผู้มาเยี่ยมชมคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้รับทราบอยู่ตลอดเวลา และได้รับผลสะท้อนกลับเกี่ยวกับผลงานที่นำเสนอจากคณาจารย์เพื่อทำการปรับปรุงรูปแบบในการนำเสนอผลงานวิจัยในครั้งต่อไปให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 80 การประชาสัมพันธ์โครงการวิจัยฯ สำนักงานโครงการ ชั้น 3 ตึก AG 08
ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

4.4.2 การนำเสนอผลงานวิจัยในงานการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตของสำนักงาน

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ณ โรงแรมราชาวดี รีสอร์ท จังหวัดขอนแก่น วันที่ 21 พฤษภาคม 2553 ผู้สื่อข่าว คณาจารย์จากสถาบันต่าง ๆ ที่เข้าร่วมงาน ได้รับทราบถึงกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ และได้เห็นตัวอย่างผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และภาพกิจกรรมที่ได้เอกสาร วจพื่นที่เผยแพร่ให้กับผู้เข้าร่วมงาน ได้ชม และผู้เข้าร่วมงานยังได้รับของชำร่วยที่เป็นผลิตภัณฑ์จากเกษตรกรเป็นสินค้าตัวอย่างเพื่อนำไปทดลองใช้ (ภาคผนวก)

4.2.3 การนำเสนอผลงานในรูปแบบโปสเตอร์ในงานประชุมวิชาการสัตวศาสตร์ ครั้งที่ 6

คาร์บอนฟุตพริ้นท์ วิกฤตหรือโอกาสของปศุสัตว์ไทย International Symposium “Establishment of a Feeding Standard of Beef Cattle and a Feed Database for the Indochinese Peninsula” ระหว่างวันที่ 14-15 ตุลาคม 2553 ณ ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น(ภาคผนวก)

4.2.4 เทอดศักดิ์ คำเหม็ง ไชยณรงค์ นาวานุเคราะห์ สิทธิพงษ์ อริยะพงศ์สรรค์ เพียรศักดิ์

ภักดี ดวงกลม สุวรรณฤทธิ์ และประเสริฐ วงศ์ภูธร. 2553. โครงการ “การถอดบทเรียนและการขยายผล การใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ของกลุ่มเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน”. แก่นเกษตร 38 ฉบับพิเศษ : 25-128

4.2.5 นำเสนอผลการวิจัยในการประชุมสัมมนาวิชาการ และศูนย์การเรียนรู้ (Learning

Center) ในชุมชน ตลอดจนเป็นสถานที่ศึกษาของนักเรียน นักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป

- ศูนย์ภูมิพลัง เป็นศูนย์การฝึกงานของนักศึกษาภาคปกติและภาคฤดูร้อนของวิทยาลัยเกษตรกรรมและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยนครพนม
- ศูนย์ภูมิพลัง มีแผนใช้เป็นที่ศึกษาดูงานภาคปฏิบัติของนักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาเอกสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ศูนย์คุ้ม โสม มีแผนที่จะใช้เป็นที่เรียนวิชาหมวดวิชาศึกษาทั่วไป ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยนครพนม
- ศูนย์น้ำเพียงดิน เป็นสถานที่ศึกษาดูงานของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
- กลุ่มวิสาหกิจชุมชน อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร ใช้เป็นศูนย์ศึกษาข้อมูลด้านเศรษฐกิจพอเพียง ของนักศึกษามัธยมศึกษาในระดับปริญญาเอก มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

5. อภิปรายและวิจารณ์ผล

การฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการ

ผู้นำกลุ่มกิจกรรมและสมาชิกกลุ่มที่เป็นตัวแทนของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จำนวน 15 กลุ่ม ๆ ละ 1-3 คน ส่วนใหญ่มีความรู้และประสบการณ์ในการดำเนินงานด้านการเกษตรและการแปรรูป เป็นที่ยอมรับในกลุ่มสมาชิก ความรู้ที่เป็นความรู้ฝังลึกภายในตัวตนแต่ละคนอันเกิดจากประสบการณ์ทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ มีอยู่มากพอสำหรับการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ได้รับการยอมรับจากสังคม เมื่อเข้ารับการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการก็สามารถนำความรู้และประสบการณ์มาใช้ในการทำกิจกรรมกลุ่มในระหว่างการประชุมได้อย่างเชี่ยวชาญ มีความสุข และมีจิตใจที่พร้อมรับการฝึกฝน ในกระบวนการเป็นวิทยากรกระบวนการชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากการที่ได้มาทบทวนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว กระบวนการฝึกอบรม 10 ขั้นตอนของการเป็นวิทยากรกระบวนการก็สามารถปฏิบัติได้อย่างครบถ้วนภายในเวลา 2-3 วัน เท่านั้น โดยเฉพาะตัวแทนจากศูนย์การเรียนรู้ที่มีภาระกิจฝึกอบรมโดยตรงอยู่แล้วก็ยังมีประโยชน์ในการนำกลับไปใช้ในชีวิตประจำวันของศูนย์การเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้ง 3 กลุ่มจังหวัด ตัวแทนกลุ่มบางกลุ่มมีผลิตภัณฑ์สินค้าของกลุ่มหรือครัวเรือนที่ถือโอกาสได้นำสินค้าและผลิตภัณฑ์มานำเสนอและจำหน่าย หรือแจกเป็นของฝากให้กับเพื่อนสมาชิกฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการด้วยตนเอง หรือขณะฝึกอบรมมีการนำสินค้าของกลุ่มตนเองมาวางขายให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องในสถานที่ราชการทั้ง 2 แห่ง (มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยนครพนม) เป็นการประชาสัมพันธ์ สร้างเครือข่าย และเกิดรายได้แก่วิทยากรกระบวนการชุมชน

วิทยากรกระบวนการชุมชนรุ่นที่ 1 และรุ่นที่ 2 เป็นตัวแทนจากกลุ่มอีสานบน ร้อยแก่นสารสินธุ์ และกลุ่มสนุก จำนวน 35 คน จำนวน 8 กลุ่ม สามารถวางแผนขยายกิจการกลุ่มโดยการเพิ่มสมาชิกและชนิดของผลิตภัณฑ์ได้ 13 กลุ่ม อีก 2 กลุ่ม ไม่มีแผนในการขยายแนวคิด คือ กลุ่มผู้เลี้ยงโคพื้นเมือง และกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์พืช ซึ่งมีสาเหตุมาจากทั้ง 2 กลุ่มนี้มีกิจกรรมกลุ่มที่ยังเป็นปัญหาในระบบการผลิตทำให้จำนวนสมาชิกกลุ่มลดลง กลุ่มไม่เข้มแข็งยังไม่สามารถใช้เป็นตัวอย่างของการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ จึงไม่สามารถขยายแนวคิดผ่านกิจกรรมกลุ่มได้ ส่วนที่เหลืออีก 13 กลุ่ม สามารถนำความรู้จากการฝึกอบรมวิทยากรกระบวนการไปใช้จัดทำแผนกิจกรรมและขยายสู่สมาชิกหรือชุมชนอื่นได้ แม้จะยังไม่สำเร็จสมบูรณ์ตามแผนที่กำหนดไว้ทั้งหมดก็ตาม

วิทยากรกระบวนการชุมชนที่สามารถขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมกลุ่มอีสานบน ได้แก่ ศูนย์น้ำเพียงดิน และกลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด มีวิทยากรกระบวนการจำนวน 4 คน และ 3 คน ตามลำดับ เนื่องจากกิจกรรมกลุ่มทั้ง 2 กลุ่ม มีลักษณะที่ตรงกับความต้องการชุมชนและสังคม ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ศูนย์น้ำเพียงดินเน้นการกระตุ้นให้เยาวชนมีจิตสำนึกรักบ้านเกิดต้องการให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่และชุมชนของจังหวัดหนองบัวลำภู จึงได้รับมอบหมายให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียงในการอบรมเยาวชนตัวแทนทุกตำบลปีละ 3-4 รุ่น รุ่นละ 30-40 คน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากจังหวัดหนองบัวลำภู นอกจากนี้ยังได้รับเลือกให้เป็นสถานที่ถ่ายทำละครเทิดพระเกียรติของสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 เพื่อนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่เยาวชนทั่วประเทศอีกด้วย ในขณะที่กลุ่มผู้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์เกิดจากแนวคิดและกิจกรรมของกลุ่มที่เป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกรคือปัจจัยด้านการผลิตคือปุ๋ยอินทรีย์ และการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในการกำจัดแมลงศัตรูพืช ผู้นำกลุ่มมีความรู้และสามารถบริหารกลุ่มให้เป็นแบบอย่างวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จอีกกลุ่มหนึ่ง

วิทยากรกระบวนการกลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์ จำนวน 4 กลุ่ม คือ ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มแปรรูปเนื้อสัตว์ ศูนย์การเรียนรู้เกษตรผสมผสาน และกิจกรรมปลูกผักปลอดสารพิษเกษตรประณีต มีวิทยากรกระบวนการกลุ่มละ 3 คน รวม 12 คน วิทยากรกระบวนการชุมชนที่ผ่านการฝึกอบรมสามารถวางแผนขยายผลการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของแต่ละกลุ่มได้ทุกกลุ่ม แต่ผลการดำเนินงานตามแผนแต่ละกลุ่มจะให้ผลแตกต่างกันไปตามบริบทของกลุ่มกิจกรรมและตามปัจจัยการผลิต ทู น ความรู้ บุคลากร และความเข้มแข็งของกลุ่ม ทำให้การขยายผลไม่ได้ประสบความสำเร็จตามแผนและเป้าหมายของกลุ่ม เช่น ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน อาศัยเครือข่ายและทุนด้านความรู้ และทุนผู้ยืมดอกเบี้ยต่ำกว่าจากรธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ในการฝึกอบรมและขยายพื้นที่ปลูกป่า ไม้สู่อำเภอใกล้เคียงได้บรรลุตามเป้าหมาย กลุ่มแปรรูปเนื้อสัตว์ มีการดำเนินธุรกิจการแปรรูปเนื้อสัตว์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และสร้างผลิตภัณฑ์สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) จนได้รับรางวัลชนะเลิศในเครือข่ายสินค้า OTOP ของจังหวัดกาฬสินธุ์ในปี 2553 มีแผนเพิ่มสมาชิกโดยการเพิ่มชนิดของผลิตภัณฑ์ใหม่จากเนื้อปลาซึ่งตรงกับความต้องการของผู้บริโภค กลุ่มเกษตรอินทรีย์หนองตอกแป้น เป็นกลุ่มใหม่ที่เพิ่งเริ่มก่อตั้งจากการรวมกลุ่มวิจัยท้องถิ่นมีแผนขยายแนวคิดไปสู่ชุมชนได้อีก 1 ชุมชนตามเป้าหมาย แต่ยังขาดความพร้อมด้านบุคลากรกลุ่ม ทุนสนับสนุนการขับเคลื่อนให้กลุ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษเกษตรประณีต มีแผนขยายสมาชิกกลุ่มและเพิ่มแปลงปลูกผักปลอดสารพิษในแต่ละครัวเรือน สามารถดำเนินการได้ร้อยละ 50 ของเป้าหมาย และเพิ่มจำนวนแปลงปลูกผักปลอดสารพิษได้เพียงเล็กน้อย เนื่องจากขาดปัจจัยการผลิต เช่น อุปกรณ์การปลูก และปุ๋ยอินทรีย์ในการเพาะปลูก จึงทำให้แต่ละครัวเรือนต้องพึ่งพาตนเองตามกำลังปัจจัยที่มีอยู่แต่ละครัวเรือน

วิทยาการกระบวนการกลุ่มสนุก จำนวน 7 กลุ่ม ได้แก่ ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติดุ่มโฮม ศูนย์ภูมิพลัง ศูนย์การเรียนรู้เกษตรผสมผสาน (ข้าวกล้องอินทรีย์) กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ (รุ่งตะวัน) ศูนย์เรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติต้นอังกดิน และศูนย์การเรียนรู้เกษตรผสมผสานและศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มผู้เลี้ยงกระบือศรีสงคราม มีการวางแผนขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มทั้ง 7 กลุ่ม และสามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมายแตกต่างกันตามบริบทและสังคมในชุมชนทุกกลุ่มมีความพร้อมด้านความรู้ ประสบการณ์ เครือข่าย และการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ สามารถใช้เป็นศูนย์การเรียนรู้และพัฒนาการเกษตรทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้เป็นอย่างดี แตกต่างกันในเรื่องการยอมรับของสังคมระดับชุมชนและระดับประเทศ เช่น ศูนย์การเรียนรู้เกษตรผสมผสานและศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์เดินดิน ได้รับการยกย่องระดับจังหวัดให้เป็นคนดีศรีสกลนคร และเป็นวิทยากรด้านแนวคิดการเกษตรทฤษฎีใหม่โดยอาศัยสวัสดิการธรรมชาติ ในขณะที่กลุ่มรุ่งตะวัน กลุ่มต้นอังกดิน และกลุ่มผู้ผลิตข้าวกล้องอินทรีย์ เป็นเครือข่ายของเกษตรผสมผสาน และวิถีกรรมธรรมชาติ มีความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรทฤษฎีใหม่มาเป็นเวลานาน สามารถวางแผนการผลิตและการขยายผลแต่ยังไม่สามารถดำเนินได้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ตามแผน เนื่องจากบริบททางสังคมภายในชุมชนมีผลกระทบต่อขยายแนวคิดการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมของกลุ่ม แม้ว่ากิจกรรมของกลุ่มระดับครัวเรือนจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการพึ่งพาตนเอง อย่างไรก็ตามกลุ่มกิจกรรมทั้ง 3 กลุ่ม ยังได้รับการสนับสนุนให้เป็นศูนย์ประสานงานกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร (กลุ่มต้นอังกดิน) กรมการค้าภายในให้การสนับสนุนในการจำหน่ายสินค้า (กลุ่มผู้ผลิตข้าวกล้องอินทรีย์) และเป็นวิทยากรให้กับกลุ่มต่าง ๆ (กลุ่มรุ่งตะวัน)

การประเมินผลวิทยาการกระบวนการยังขึ้นอยู่กับความสำเร็จของกลุ่มกิจกรรมเป็นหลักมากกว่าความสามารถของวิทยาการกระบวนการแต่ละบุคคลซึ่งยังไม่ได้มีการประเมินผลการปฏิบัติงานของวิทยาการกระบวนการรายบุคคล เนื่องจากในการขยายผลมีวิทยาการกระบวนการที่ได้รับเชิญซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญและมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับร่วมกิจกรรมการขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วย ได้แก่ นายนฤทธิ คำศรี ผู้นำศูนย์เรียนรู้เกษตรผสมผสานและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร นายสถาพร มณีโชติ และนายธีรพงศ์ สิงห์ศรี ผู้นำกลุ่มดุ่มโฮม อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ได้รับเชิญในฐานะที่เป็นผู้นำกลุ่มและก่อตั้งกลุ่ม มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมกลุ่มในศูนย์ดุ่มโฮม ผู้นำและผู้มีชื่อเสียงที่เป็นที่ยอมรับในพื้นที่และชุมชนมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนในชุมชน และมีผลต่อความสำเร็จในการขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้มากขึ้น

6. สรุปและข้อเสนอแนะ

การขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระบบการเกษตรทฤษฎีใหม่ของกลุ่มเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน สรุปได้ดังนี้

- 6.1 การสร้างวิทยากรกระบวนการจากผู้มีประสพการณ์และผู้นำในกิจกรรมกลุ่มเกษตรกรที่ผ่านการถอดบทเรียน จำนวน 15 กลุ่ม ๆ ละ 1-3 คน รวม 35 คน
- 6.2 วิทยากรกระบวนการที่ผ่านการฝึกอบรม จำนวน 15 กลุ่ม มีแผนการขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมของกลุ่ม จำนวน 13 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 86.67
- 6.3 การขยายผลการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มกิจกรรมในชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงได้ จำนวน 8 กลุ่ม จากจำนวน 13 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 61.54

ข้อเสนอแนะ

การสร้างวิทยากรกระบวนการจากผู้มีประสพการณ์และผู้นำในกิจกรรมกลุ่มเกษตรกรมีความจำเป็นต้องมีความรู้ในการปฏิบัติงานอย่างถ่องแท้ จึงจะเป็นที่ยอมรับและสามารถขับเคลื่อนการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมของกลุ่มตนเองได้

การคัดเลือกและการประเมินผลวิทยากรกระบวนการชุมชน ควรได้รับการศึกษาและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มบุคลากรในการส่งเสริมและสนับสนุนการใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับพื้นที่และชุมชนให้มากขึ้น และเพียงพอกับความจำเป็นและความต้องการของสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- วรวรรณ วาณิชเจริณ. 2551. วิทยาการกระบวนการ (Facilitator). [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : www.nsmahidol.ac.th/KM/article/actionlearning.pdf. (วันที่ค้นข้อมูล: 19 มกราคม 2552).
- วิจารณ์ พานิช. 2551. ผู้บริหารองค์กรอัจฉริยะ ฉบับนักปฏิบัติ. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. บริษัทอมรินทร์. กรุงเทพฯ.
- อนุวัฒน์ สุภชุตikul. 2542. Facilitator กับ การเพิ่มประสิทธิภาพของทีม. กรุงเทพฯ: บริษัทดีไซร์จำกัด.
- อมรศรี ตูยระพิงค์. 2548. วิทยาการกระบวนการ (Facilitator) คือใคร? [Online]. เข้าถึงได้จาก : <http://wdoae.doe.go.th/Learn/Learn%204.htm>. (วันที่ค้นข้อมูล: 19 มกราคม 2552).
- Chaudron, D. 2003. Selecting and Training Facilitators. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก : www.organizedchange.com. (วันที่ค้นข้อมูล 19 มกราคม 2552)
- Greene, J. V., 2003. The Facilitator. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : www.geocities.com. (วันที่ค้นข้อมูล 19 มกราคม 2552).
- Wilkinson, M., 1998. Target characteristics for facilitator candidates. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : www.thefacilitator.com. (วันที่ค้นข้อมูล 19 มกราคม 2552).

เอกสารอ้างอิง

- กองฝึกอบรม กรมการพัฒนาชุมชน. 2545. วิทยากรกระบวนการ (Facilitator). [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://cddweb.cdd.go.th/tr_di/documentary/tr_dihrrdoc011.html. (วันที่ค้นข้อมูล: 19 มกราคม 2552).
- กิติชัย รัตน์และชาญชัย งามเจริญ. 2548. การบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง. ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. 2542. วิกฤตสังคมไทย 2540 กับบทบาทวิทยากรกระบวนการ เล่มที่ 2. สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน. กรุงเทพฯ.
- วรภา ชัยเลิศฉัตรกุล. 2548. อ่างในกองฝึกอบรม กรมการพัฒนาชุมชน (2545). วิทยากรกระบวนการ (Facilitator). [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : http://cddweb.cdd.go.th/tr_di/documentary/tr_dihrrdoc011.html. (วันที่ค้นข้อมูล: 19 มกราคม 2552).
- สุจินต์ สิมารักษ์. 2545. บทความ เรื่อง วิทยากรกระบวนการ บทเรียนจากโครงการพัฒนาชนบทเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.
- อรจริย์ ณ ตะกั่วทุ่ง และประศักดิ์ หอมสนิท. 2550. โครงการฝึกอบรมหลักสูตรผู้นำการจัดการความรู้ รุ่นที่ 1 บริษัท กสท โทรคมนาคม จำกัด (มหาชน) วันที่ 27-29 มีนาคม 2550.
- Bens, I. 2000. Facilitating With Ease. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก: <http://en.wikipedia.org/wiki/Facilitator>. (วันที่ค้นข้อมูล 19 มกราคม 2552)
- Kaner, S., L. Lind, C. Toldi, S. Fisk and D. Berger, 2007. Facilitator's Guide to Participatory Decision-Making. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก: <http://en.wikipedia.org/wiki/Facilitator>. (วันที่ค้นข้อมูล 19 มกราคม 2552)
- Simarak, S and T. Khammeng. 1988. Transfer of Technology Extension and Evaluation Used by Farming Systems Research Project, Khon Kaen University. in Farming Systems Research and Development in Thailand Prince of Songkla University Haad Yai Thai Nam Press and Block: 189-200. ISBN 974-605-312-4

